

Kerékpárral Dél-Erdélyben

7 kípróbált kerékpáros útvonal az Élő Erdély Egyesület ajánlásával

2013 Élő Erdély Egyesület - Asociația Transilvania Vie

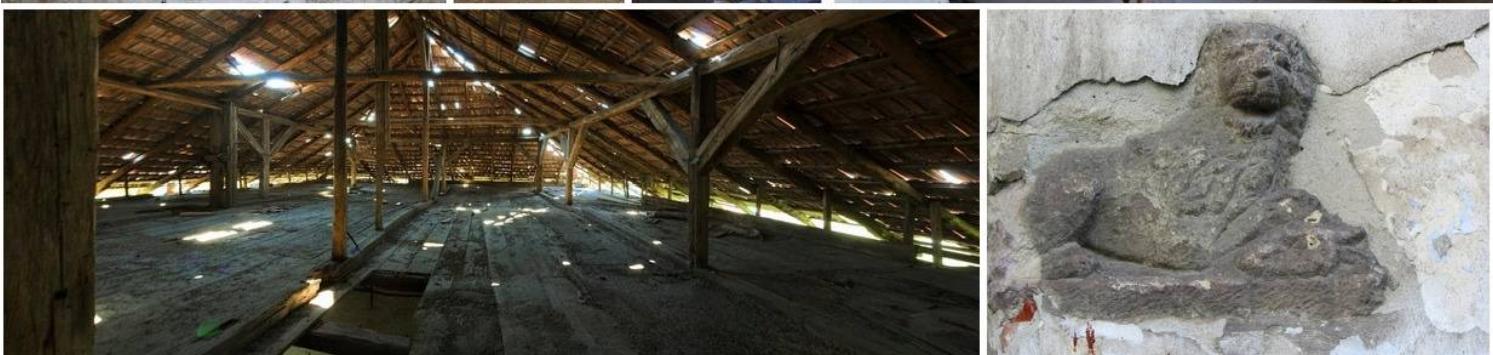
Új kezdeményezést indítottunk útjára, ami önmagában talán nem is bír hírértékkel. Újdonsága abban áll, hogy elsőként igyekeztünk összeállítani Dél-Erdély kerékpáros útvonalait, saját élményeink és kipróbált tapasztalataink alapján.

Letértünk a főútról, hogy mögéje nézzünk a részleteknek, amelyből Dél-Erdély puzzle-ja összeáll. Változatos hegy- és dombvidék, tavak, hagyományos népi mesterségek, egymás mellett élő népcsoportok, romló és megújuló épített örökségek tarkaságától lesz élő e vidék.

Mi úgy érezzük, hogy szükség van ránk, így jó szível ajánljuk ezeket a kerékpáros útvonalakat mindenazonak: akik aktív pihenéssel szeretnék eltölteni szabadidejüket, akik érdeklődnek a honismeret témaköre iránt, akik szeretik elhagyni a járt utat a járatlanért, akik számára az életmód része a mozgás vagy akik éppen most ismerik fel ennek örömet, fiataloknak és időseknek egyaránt.

*Hisszük, hogy az a Közönség, akinek ezek a túraútvonalak szólnak, létezik.
Létezel?*

Az Élő Erdély Egyesület csapata

1. Útvonal: Algyógy - Nagyrápol - Arany – Kémend - Nagyág – Máda – Algyógy (65.1 km)

Túránkat Algyógyról indítjuk (HU: Algyógy, Hunyad m., RO: Geoagiu, D Gergesdorf), ahol érdemes megtekinteni a református körtemplomot és megemlíteni az EMKE földműves iskolának dicső múltját. A közelmúltban elvégzett régészeti feltárás tisztázta, hogy a kicsiny kerektemplom (kápolna) a 11. vagy a 12. században épült; és a legkorábbi kerektemplom Erdélyben. A református templom egy korábbi helyén a 16. században épült, feltehetően a környéken talált római sírkő, dombormű és szobor felhasználásával. 1867-ben Kuun Kocsárd renováltatta, majd az 1930-as években Debreczeni László irányításával átépítették. 1892-ben Kuun Kocsárd helyi földbirtokos alapítványt tett, amelyen a Földművelési Minisztérium és az EMKE földműves iskolát hozott létre székely diákok számára szarvasmarha-tenyészettel, fa- és gyümölcsfaiskolával. 1900-ban a korábban 40-es diáklétszámot 60-ra emelték föl. 1910-ben a község legnagyobb földbirtokosa az EMKE volt. 1921-ben az iskolát a földreform részeként megszüntették, de a román állam később újraindította, és jelenleg Alexandru Borza Mezőgazdasági Kollégium néven működik. Hunyad megye máig egyik legjelentősebb gyümölcsöse továbbra is az algyógyi kutatótermesztő intézet. Itt 50 hektárt foglalnak el a termőfák, további 10 hektárn pedig zajlik a fiatalítás és az újrafásítás. Algyógyot 2001-ben nyilvánították várossá.

Utunkat a 107A műúton folytatjuk Nagyrápol (HU: Nagyrápol, Hunyad m., RO: Rapoltu Mare) felé, amely a Mars jobb partján, az Erdélyi-érchegység lábánál, Piskitől hat kilométerre, északkeletrre fekszik. A falu északi részén, a dombra épült középkori református templomot az 1930-as években Debreczeni László tervei alapján újították fel. A templomba néhány, a környékről előkerült római kori sírkövet is beépítettek. Eredetileg román stílusú templom volt, szentélyét a 15. század második felében gótikus stílusban átépítették és hálóboltozattal látták el. 1960-ban a templom leégett. A hajóban 14. századi freskók láthatóak (Fájdalmas Krisztus és egy Pieta töröké), a szentélyben fellelhető secco festménytörökkek pedig nagyon rossz állapotban vannak. A templomdomból keletre, egy másik dombon romladozik a 18. században épült, egykori Rápolthy-Jósika-Daniel kastély. A kastély épület kőből és téglából készült, de végül soha nem lett teljesen befejezve. Hozzá tartozik egy 100 méteres belső hosszal rendelkező, "T" alakú tufába vájt pince, amelynek bejáratánál római feliratú kő található. A kastélyt jelen pillanatban árulják.

Arany (HU: Arany, Hunyad m., RO: Uroi) felé tartva, érdemes egy rövid pihenőt tartani a Kenyér-hegy tömbje alatt, ugyanis a falutól északkeletrre emelkedő hegylátképet. A hegyet alkotó negyedkori trachianezitet már a rómaiak is bányászták, mára viszont felhagyott kitermelésével. Jellemző lelőhelye a pszeudobrokit nevű ásványnak, amelyet Koch Antal az itt talált minta alapján írt le 1878-ban. A homoki viperá előfordulása miatt természetvédelmi területté nyilvánították. Az idők folyamán a bányászat következményeként az egykori hegy 40%-át elpusztították.

Kéménd (HU: Kéménd, Hunyad m., RO: Chimindia) látivalója a kicsiny református teremtemplom a hozzá tartozó haranglábbal. Miután 1999-ben mennyezete beszakadt, a vakolat alól előbukkantak déli és északi falának az Utolsó ítéletet ábrázoló középkori falfestményei. A déli falat két festmény borítja. Az egyik Szent István, Szent Imre és Szent László korábban is ismert ábrázolása a 15. század elejéről, cirill betűs felirattal, ami talán arra utal, hogy a templomnak akkoriban román kegyura lehetett.

Kéméndről a 761A mellékúton Bánpatákon keresztül Nozsád felé indulunk el Nagyágra. Nagyág felé az út folyamatosan emelkedik, megtérélhez jó fizikai állóképesség ajánlott, ám a kanyargós erdei út változatos terepet és kihívásokat biztosít a kerékpározóknak.

Nagyág (HU: Nagyág, Hunyad m. RO: Săcărâmb, D Sekerembe) nevét először 1465-ben, *Naghag* alakban említették, ez azonban még az anyatelepülést, az alatta fekvő mai Nozságot jelölte. Az erdélyi arany érctelepek (Brág, Offenbánya, Zalatna, Nagyág települések által határolt Aranynégyes) világhírű sajátossága a változatos telluridos ásványtársulás, melynek az arany is felépítője. Ez az ásványokban gazdag lelőhely határozta meg Nagyág felemelkedését és romlását is. Nagyágon 1746-ban megnyílik az első korszerű bánya Mária tárna néven. A fejtés olyan gyorsan haladt, hogy 1750-ben már egy szirttel lejjebb megnyílt a József altárna, 1852-ben pedig a Ferenc és Ferenc József altárnákat is üzembe helyezték. Az 1874. évi feltárasok után a bányában 15 szinten, több mint 160 km vágat vezetett, és az arany mellett más fémeket is termeltek. Bár a XIX. századi fellendülés nyomai még érezhetők voltak az első világháború éveiben is, de már utána, 1931-ben bezárták a Ferenc József altárnát és a második világháború, illetve az államosítás már csak a nyomát találta a Brág, Kőrösbánya, Kisbánya, Nagyág környékén hajdanában virágzó bányaiiparának. 1934-ben épült meg az új ércmosó- és feldolgozó üzem és kezdődött el a korábbi meddőhányók kitermelése is. A második világháború után főleg technikai szempontból újabb fejlődési hullám indult a nemesfém-bányászatban, ahol modern robbanóanyagokat, a hetvenes évektől néhány nehézfűrógépet, elektromos vízszivattyút rendszerezítettek. Az újabb aranyláz a '70-'80-as években tör ki a vidéken, a Ceaușescu gazdaságpolitika erőltetett iparosításának esett áldozatul. Régi bányákat nyitnak újra, illetve egészen új területeken kezdenek kitermelésbe. Ekkor indul be újra a dévai, gyalári, brádi bánya, az arany mellett hangsúlyt fektetve az ezüst, réz, ólom kitermelésére is. Azonban a technológia korántsem követte a merész célkitűzéseket, így a bányák hatékonysága messze elmarad a monarchiabeli időszaktól. Ez idő tájt nagybányai központtal megalakul a Remin vállalat, amely az összes hazai fémkitermelő egység felett uralkodott. 1974-ben a mamutvállalat kettéválik, és dévai központtal jön létre a később pusztulásra ítélt Minvest vállalat elődje. A 16 bányát számláló Minvest 1990-ben még 24 000 alkalmazottat foglalkoztatott. A kezdetleges szinten maradt kitermelési technológia azonban hamar csődbe vitte a vállalatot.

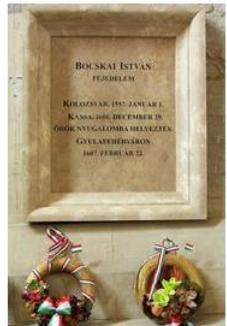
Nagyágon több mint 7 ásványt jegyeztek le először a világon. Nagyáról nevezték el a nagyágit! A nagyágit arany, ólom, antimón, tellúr szulfid. Ez az az ásvány a nemesfémtelluroidok ásványcsoportjába tartozik, amelyben fölfedezték a tellúr kémiail elemet. Müller Ferenc 1783-ban, észrevette hogy egyes erdélyi arany- és ezüstércek azért kohósíthatók nehezen, mert egy új, addig ismeretlen elem van bennük, az elemet ekkor metallum problematicum-nak, azaz rejtelyes ércnek nevezte el. Ez az új, addig még ismeretlen elem a tellúr volt. Felfedezését Klaproth: berlini vegyész erősítette meg, ő nevezte el az új elemet tellúrnak.

Utunkat Máda (HU: Máda, Hunyad m. RO: Mada) felé folytatjuk egy erdei úton keresztül. A korábbi emelkedők után, most folyamatos lejtőben lesz része a kerékpározónak. A falu határában tíz hektáron terül el a Mádai-szoros (Cheile Madei) karsztos hasadék, amelyet a Gyógyi-patak egyik ága vájt ki magának. *Máda a névadója a mádai kormos alma nevű almafajnak.*

Utolsó állomásunk Algyógyfürdő (HU: Algyógyfürdő, Hunyad m., RO: Geoagiu-Băi), melyet Mádáról a 705 mellékúton keresztül érünk el. A nap fáradalmainak kipihenését egy jól megérdemelt termálvizes fürdőben kezdhetjük, ugyanis Algyógyfürdőn 29–32 °C-os vasas-kénes hévforrások törnek a felszínre. *Először a rómaiak használták a forrásokat, akik Germisara néven fürdőtelepet hoztak létre e helyen. Giovanandrea Gromo feljegyzése szerint a 16. század közepén Izabella királyné újította fel a fürdőt, amit később több erdélyi fejedelem is felkeresett. A szocializmus idején modern szállodákkal építették ki, melyek nagy részét a rendszerváltás után felújítottak.*

2. Útvonal: Algyógy – Bózes – Cseb – Zalatna – Ompolygyepű – Ompolymező – Metesd – Tótfalud – Sárd - Gyulafehérvár (66.8 km)

Ezt az útvonalat Algyógyról kezdjük a 705D úton haladva Bózes falun keresztül Cseb (HU: Cseb, Fehér m.; RO: Cib) felé. Az útszakasz első része aszfaltozott, és a későbbiekben a magas emelkedő mellett – 15 km-en keresztül 315 m szintkülönbséget emelkedve jutunk fel Csebre, amelyen a falusi döngölt úttal is meg kell küzdenie a kerékpárosnak. Cseb falu karsztos sziklák közé van elterülve, csodálatos látványt nyújt a természetkedvelőknek.

Cseb falut elhagyva egy aszfaltozott szerpentines úton keresztül jutunk el Zalatnára (HU: Zalatna, Fehér m.; RO: Zlatna), amely Gyulafehérvártól 36 km-re északnyugatra, az Ompoly partján fekszik. *Neve a szláv zlatna (= arany) főnévből ered és egykor gazdag aranybányáira utal. Az ókor óta fő helye az erdélyi arany- és ezüstbányászatnak. Ma már csak néhány bánya működik, és 1704 után kiépített színesfém-feldolgozó ipara teljesen a múlté lett. A XVIII. századtól kezdve itt volt a az erdélyi bányahatóságok: a bányakapitányság, a bánya- és vegyelemző-hivatal, arany-ezüstkohó székhelye. A XIX. században és a XX. század elején fontos kófaragó és kócsiszoló iskolája létezett. A város jelenlegi kioregedett és többnyire munkanélküli lakossága egykor bányászattal és ércmegmunkálással foglalkozott. Ma csak rézgálicot gyártanak itt. Egyedül a füsttel szennyezett dombok, és az égnek meredő toronyoszerű kémény emlékezeti a kommunizmus éveinek embert nem kímélő iparosítására. A kommunizmus idején a város teljes arcultata megváltozott, a belvárost elbontották és helyette tömbházakat építettek. A református egyház tulajdonában lévő bérházak bontásából visszamaradt építőanyagból Szegedi László magyarigen lelkész teljesen restauráltatta a zaltnai református templomot 1969-ben.*

Zalatnáról továbbhaladva 74-es úton jutunk el a Gyulafehérvár irányába található Ompolygyepűre (HU Ompolygyepű, Fehér m.; RO: Presaca Ampoiului). Érdemes megállni az emlékmű előtt, amely 1848. október 24-én a falu határában lemészárolt 700 zalatnai menekülő magyar polgárnak állít emléket. 1899. augusztus 11-én szentelték fel a 9 és fél méter magas emlékművet az országút mellett. Zalatna nagy szülötte, az örmény származású kereskedelmi miniszterré lett Lukács Béla (1847-1901) állította, aki az ompolygyepűi mészárlásból román dajkája révén megszabadulhatott. Emlékül a preszákai sírhelyek fölött emeltette a PAX feliratú obeliszket édesapja, Lukács Simon (1791-1848.), édesanyja, Gaál Teréz és testvérei emlékére. Ugyanakkor életét megmentő dajkájának adózva megépítette a nagyalmási műutat is. Nevéhez fűződik a keskenyvágányú Zalatna-Gyulafehérvár vasút megépítése, a helyi bányaipar modernizációja és a város XIX. századi közművesítése is.

Tótfalud (HU: Tótfalud, Fehér m.; RO: Tăuți; D: Ratzenhaus) mellett az útról látható a falu feletti Szentmihálykő csúcson áll várának maradványai. Római castrum felhasználásával Péter erdélyi püspök építette 1276 és 1299 között. Pusztulásának körülményei ismeretlenek. A múlt század végén két szobája még épen állott, ma csak alapfalai látszanak.

Tótfaludon keresztül haladva érünk el Sárdra (HU: Sárd, Fehér m.; RO: Șard; D: Schard). Sárd Gyulafehérvártól mintegy 8 km-re található település. Itt ágazik el az út az Erdélyi-Hegyalja (Magyarigen, Boroskrakkó), illetve az Ompoly forrásvidéke (Zalatna, Abrudbánya) felé. A magyar faluközösség a reformáció alatt protestánssá lett (1564). Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc alkalmával, több mint 50 személyt ölte meg a román népfelkelők, aminek következménye az elvándorlás volt. Sárd Gróf Teleki Sámuel birtoka volt, így a magyar korai felvilágosodás települései között ott találjuk nevét. Az erdélyi Hegyalja egyik fontos településeként, még hosszú ideig vezető szerepet töltött be, mindenkor meghatározó szerepet játszott a szőlőművelésben.

Itt volt korábban a marosvásárhelyi Teleki Téka, amit a magyar köztudat mára már elfelejtett.

A románkori bazilikát a XIII. században építették, amely a XVIII. századig számos átépítésen esett át. A templom első átépítése a XIV-XV. században történt, amikor a templombelső és külső a gótika ízlése szerint lett átalakítva. A románkori bazilika szentélyének jelentős átépítése a XV. században történt, amikor poligonális, sokszögű szentélyt alakítottak ki az építők. A XVIII. században a templomhajót lerövidítik és egy olaszos hangulatú templomtornyot építettek hozzá, széki Teleki Sámuel patronálása alatt. A templom háromhajós, két oldalhajóját a főhajótól barokkos tagolódású oszlopok választják el, amelyeket a XVIII. századi átépítés folyamán helyeztek el. A templomot ovális alakú erődítmény veszi körül, amelynek északi részén lőréssel és egy emelettel ellátott négyzetes, zömök kaputorony található. Ennek építése a vártemplom defenzív szerepét volt hivatva erősíteni. A kaputorony bejárata félköríves, belső szemöldökívén a Báthory család reneszánsz farkasfogas címerében a Stephanus Bathory név S. B. iniciáléi vannak bevésve. A templom erődítése a XV-XVI században történt. Úgy a templom, mint az erődítmény számos gótikus elemet őrzött meg, mint például a kapuzatok másodlagosan elhelyezett köfaragványait és a kaputorony faragott kőablakait, papi ülőfülkéjét és szentségtartót.

Sádról a 74-es úton jutunk el Gyulafehérvárra (HU: Gyulafehérvár, Fehér m.; RO: Alba-Iulia; D: Karlsburg), Erdély ősi történelmi fővárosába, az erdélyi katolikus érsekség székhelyére, egyúttal a román ortodox egyház erdélyi székvárosába. Gyulafehérvár 1542 és 1690 között az Erdélyi Fejedelemegység fővárosa volt, illetve 1775-től Alsó-Fehér vármegye, majd Fehér megye székhelye. Nevét a fehér mészkből épült római kori falmaradványok alapján kapta, az itt letelepedő szlávok Belgrádnak (= Fehérvárnak) nevezték el. Gyulafehérvárt régen a románok is Belgradnak hívták. Nevének előtagja arra emlékeztet, hogy egykor az erdélyi Gyula székvárosa volt. Latin neve az Ompoly latin Apula nevéből való. A német Weissenburg az ősi szláv név tükröfordítása, a Karlsburg pedig újabb várának építetőjére III. Károly magyar királyra emlékeztet.

A gr. Batthyány Ignác erdélyi püspök alapította a Batthyáneumot - (latin nevén Biblioteca Batthyiana) - 1794-ben. Először csillagvizsgálónak készült, majd a püspök fokozatosan bővítette ásvány- és éremgyűjteménnyel, könyvtárral. A Batthyáneum 55.000 kötetes püspöki könyvtárának kódexeit világhírék. Az egyik latin nyelvű kódexből került elő a harmadik legrégebbi összefüggő magyar nyelvemlék, a gyulafehérvári sorok 1310-ből. Ma a könyvtár tulajdonjoga vitatott.

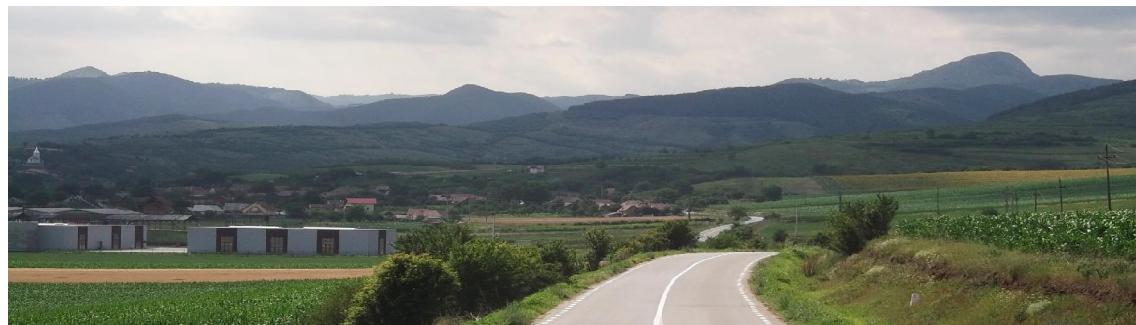

Püspökségét Szent István alapította 1009-ben.. 1241-ben a tatárok teljesen elpusztították. 1277-ben Alárdi János vízaknai szász bíró fia bosszúhadjáratában felégette a várost. Virágkorát a Hunyadiak és Bethlen Gábor alatt élte. Székesegyháza 13. századi, egy régebbi templom alapjaira épült. Benne ma is láthatók a Hunyadiak síremlékei, valamint Izabella királyné és János Zsigmond fejedelem gazdag díszített kőszarkofágjai. Altemplomában erdélyi fejedelmek és püspökök egész sora nyugszik. A 18. század első felében a város köré épített vár falai és bástyái nagyobb részben ma is állnak.

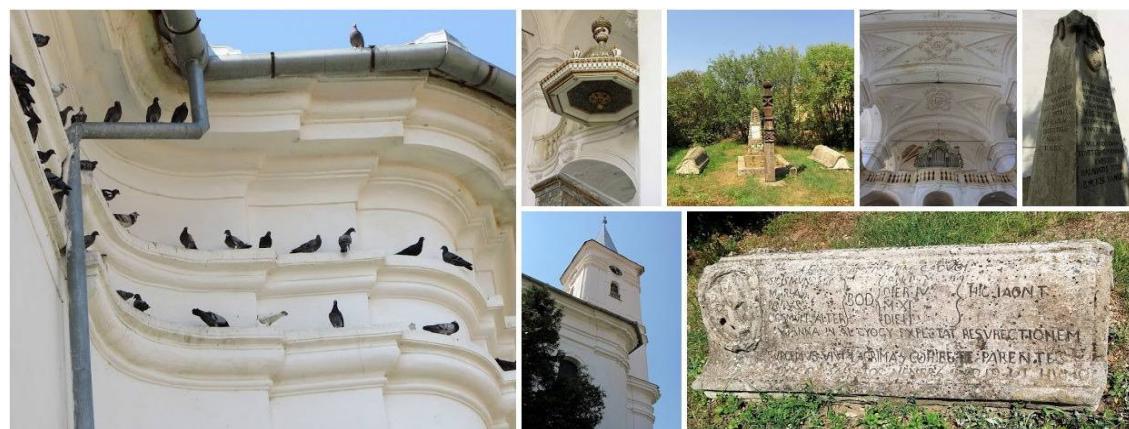

3. Útvonal: Gyulafehérvár – Sárd – Magyarigen – Boroskrakkó – Borosbenedek – Alsógáld - Vajasd – Marosszentimre – Gyulafehérvár – Poklos - Alvinc (58.2 km)

A harmadik útvonal az Erdélyi-Hegyalján vezet keresztül, Erdély legrégebbi és legnevezetesebb borvidékén. A szőlőművelés folytonosságának számos bizonyítéka van e vidéken és a szájhagyomány szerint Mátyás király esküvőjén sárdi vagy celnai bort ittak.

Gyulafehérvárról elindulva Sárd felé vesszük az irányt a 74-es úton, majd Sárdot elhagyva a 107H úton haladunk Magyarigen (H: Magyarigen, Fehér m., RO: Ighiu, D: Kuppendorf) felé. *Magyarigen nevének legendáriuma onnan ered, hogy a szászok összeszámításakor a fejedelem hajdúinak kérdésére, hogy magyar nemzetiségűnek vallják-e magukat, igennel feleltek.*

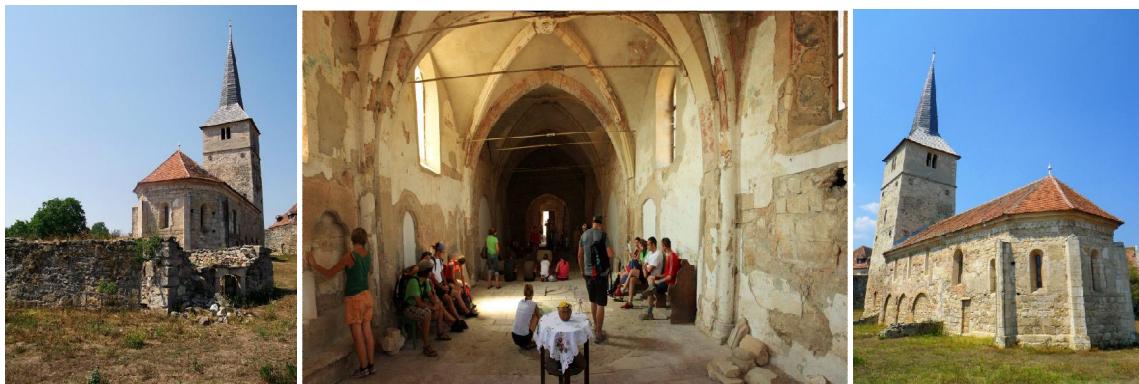
A magyarigeni középkori templomot a XIII. század elején építették, amelyet új templomépítés céljából 1781-ban lebontottak. Helyébe épült 1781-1783 között a ma is látható kívül klasszicizmusba áthajló barokk templom. Enzt Géza 1971-ben így vallott: "Erdély talán legszebb barokk református temploma". A parókia is műemlék épület (1485), melyet Bod Péter egyház- és irodalomtörténész építettett át 1753 ószén, barokk csejsüveg- és dongaboltozatokkal látva el szobáit a kor ízlésének megfelelően. A templomban láthatók az összehúzó feszítővasak, amely az 1848-as esztendő templomfelégetése utáni repedéseit szerette volna összehúzni. Itt élt és alkotott Bod Péter református lelkész-író, irodalomtörténész és itt is halt meg 1769. március 2-án. Sírja a templom előtt van.

Borosbocsárd (H: Borosbocsárd, Fehér m., RO: Bucerdea Vinoasa) felé haladunk tovább a 107H úton. *Neve a bocsárokra, azaz az egykori királyi szőlőcsőszökre utal.* Borosbocsárd háttérében látható a cukorsüveg formájú Kecskékő 1078 m. Magas szirtjén a Kecskés vár évezreden át a vidék őreként szolgált, ahonnan a Maros középső folyását ellenőrizni lehetett. A Kecskékő középkori vára kevésbé volt jelentős, a XV. században lebontották. Bontásának hátterében az áll, hogy sokáig rablólovagok váraként szolgált.

Boroskbocsárd után a 107H úton haladva a következő település Boroskrakkó (H: Boroskrakkó, Fehér m., RO: Cricau). Első írásos említése Karako alakban egy 1206-ban keltezett oklevélben bukan fel először. A 13. század végi dokumentumokban már Krakowként szerepel. A református templom ősét képező háromhajós, román stílusú bazilika építését feltehetően az 1200-as évek első felében kezdték el. Az 1241-42-es tatárjárást követően elnéptelenedett vidékre a Rajna környékéről származó hípeseket (vendégeket) telepítettek. Ők fejezték be a megkezdett építkezést. 1302-ben Boroskrakkónak saját plébániája volt. A templomot a 15. század végén öt-hat méter magas, ovális alaprajzú kőfallal vették körül, melyet kaputorony erősített. A tornyon látható dátum szerint a templom az 1572-es esztenášben került a református egyház tulajdonába. A boroskrakkói református templomnak a 19. században még saját lelkésze volt. Hívek hiján ma már évente legfeljebb egy-két istentiszteletet tartanak benne. Ezekre az alkalmakra a szomszédos magyarigeni lelkészt kérik fel. Az értékes műemléktemplomot legutóbb 1975-ben restaurálták.

Boroskrakkót elhagyva a 107H úton továbbhaladva érünk el Alsógáldra (H: Alságáld, Fehér m., RO: Galda de Jos, D: Unterhanenberg). Egy kis dombon áll az egykori Kemény-kastély, amely egy középkori udvarház helyén épült a 18–19. században, barokk stílusban. A kommunizmus alatt politikai foglyokat őriztek benne, ma elmegyogyintézetként működik. Tégla védőfalának egy kis része áll még a keleti oldalon. A kastély nem látogatható.

Alsógáldról a 107K úton – kis kitérővel – jutunk el Borosbenedekre (H: Alságáld, Fehér m., RO: Benic). A falu fölött cinteremmel kerítve áll a romos, egykor erődített, gótikus református templom. Az egyhajós, nyolcszög záródású szentélyű épület hajóját még egy középkori átépítés során bővítették. A 17. században felújították, tornya 1768–88-ban épült. A gazdátlanul, gyülekezet nélkül maradt templom köveinek egy részét a falusiak elhordták. Várfala az 1920-as években még embermagasságban állt, a hajó mennyezete a II. világháború idején omlott le. Borosbenedek intő példa arra, milyen sors várható a gazdátlanul maradt épített örökségünkre.

Borosbenedeki kitérő után visszatérünk Alságáldra, ahonnan a mezőn keresztül gyorsan eljuthatunk Vajasdra (H: Vajasd, Fehér m., RO: Oiejdea). Vajasd többségében magyar lakta település, amelyet 1238-ban Wojasd néven említették először. A középkorban a falu teljesen elpusztult. A XVII. században telepítették újra lippai magyarokkal és román telepesekkel. A vajasdi köznép többnyire gyalogoskatonákból állt, akik 1764–1848 között székelyekkel és vajasdi románokkal együtt hozták létre a tövisi lovas határőrszázadot. A közelű boroskrakkói román láger megszervezése után 1848. októberében a vajasdi magyar férfiakat letartóztatták. A halálból korábbi katonai felettesük, Suini határőr-vonalbeli lovaskapitány mentette meg őket. Közbenjárására a vajasdi férfiakat Boroskrakkóról Szebenbe szállították. Csak 1848. december 5-én engedték haza őket. 1848-ban a vajasdi közösség csak egy férfit vesztett el.

Vajasdról az E81-es úton jutunk el Marosszentimrére (H: Marosszentimre, Fehér m. RO: Sântimbru, D: Emrichsdorf). Marosszentimre neve a 14. században itt működő vajdai és alvajdai ítélezést, valamint Hunyadi János 1442-es vesztes csatáját idézi. A falutörténet szempontjából jelentős esemény volt a szentimrei csata, amelyben a Gyulafehérvárból kitörő Hunyadi János maroknyi csapatával sikertelenül kísérelte meg a környéket dúló Mezid bég seregenek feltartóztatását.

A marosszentimrei templom legrégebbi részei a 13. század folyamán épültek, két szakaszban. Az első, 1200-as évek eleji épület hajójának alapterülete kb. $8 \times 6,7$ méter lehetett, amelyhez nyugaton vaskos torony kapcsolódott. A második román kori periódus a tatár pusztítást követő 13. század végi újjáépítéssel hozható kapcsolatba. A templom tornya áldozatul eshetett a tatár támadásnak, mert a jelzett időben egy karcsúbbal cseréltek fel. Ez közvetlenül ráépül az I. periódus nyugati homlokzatának kb. 3 m magas falszakaszára. Eredetileg három emeletre oszlott, félköríves bejárata ma is áll. A legalsó szintjét dongaboltozat fedte. A templom mai képét a 15. században kapta, amikor új szentélyt építettek hozzá, hajóját megmagasították, támpillérekkel látták el, cintermét pedig védőfallal vették körül. A 15. század közepén véghelyszínt jelentős átépítés miatt a korábbi szentély(ek) eltűnt(ek), a román kori hajófalakat a gótikus ablakok könyökklömagasságáig visszabontották, a torony szerkezete is megváltozott. A szabálytalan alaprajzú területet védő egykor templomkerítésből összefüggő falconkok már csak a keleti oldalon állnak. Az átlagosan másfél méter magas, mintegy 0,8 m vastag falconkokat 4–5 méterenként támpillérek erősítették. Eredeti magassága így aligha lehetett több 4–5 m-nél.

Marosszentimrért elhagyva az 1-es főúton (E81) érkezünk Gyulafehérvárra, melyen keresztülhajtva elérünk a 107A út leágazásig, ahol Alvinc (H: Alvinc, Fehér m., RO: Vințu de Jos, D: Unterwinz) felé kanyarodunk el. A település a Maros bal partján, Gyulafehérvártól 18 km-re található. Alvincen a ma látható templom XIV. századi gótikus, várfallal körülött háromhajós bazilika maradványa. A háromhajós templomból csak a középhajó és a szentély maradt meg, de az eredeti boltot nem külön. A lebontott mellékhajók maradványait a hajó közötti befalazott ívek jelzik. A templom pusztulása a

XVI-XVII. századi háborúk folyamán következett be. A gyülekezet a XVI. században, 1564 után téphetett át a református hitre. Ennek folytán a Szent Katalin nevét viselő templom is átkerült a protestánsok használatába. Tornyát csak a XIX. században építették hozzá. A hajó eredeti boltozott mennyezetét deszkázott síkmennyezettel helyettesítették. A templom Világháború után ismét romlásnak indult, mivel a kommunista rendszer alatt raktárnak és juhakolnak használták. A II. Világháború után az 1970-es árvíz a református híveket végleges távozásra kényszerítette, azóta a templom pusztán áll. A templom védőszentjére a reformáció korában a környéken egyedülálló szózott hal és a dohányárut kínáló Katalin napi piac emlékeztetett, amely 1848-ban még élő hagyomány volt. Benedek Károly 1890-1919 között Alvincen szolgáló református lelkész a Millennium emlékére 7 hárdfát ültetett, amelyek ma is fellelhetők.

Alvincen látható a leghíresebb építettőjéről elnevezett Martinuzzi-kastély romjai a Maros hídja mellett, alacsony dombon láthatók. Fráter György 1546-ban kezdte el a 14. századi domonkos kolostor reneszánsz várkastélyával való átépítését. A szerzetesek már 1530 körül elhagyták, ezután az uradalom egymást követő birtokosai havasalföldi uralkodó kastélyukként használták. A hatszögletű, mocsárral körülött erődöt (a helyiek később „sziget”-nek neveztek) 1658-ban a tatárok gyújtották fel. 1696-ban romos állapotban volt. 1708-ban Károlyi Sándor kurucai foglalták el, akiktől a császáriak 1709 őszén vették vissza. Sorger Gergely erdélyi püspök 1733 körül felújította, ekkor készült a ma is látható barokk főkapu. Az erdélyi püspökök kedvelt tartózkodási helye volt. 1792-ben leégett, déli szárnya lakhatatlanná vált. Az északi szárnyban született és ott élt kilenc éves koráig Kemény Zsigmond. 1848-ban több hétagig az alvinci és borbereki nemesség menhelyéül szolgált. Egy részét 1900 körül csendőrlaktanya céljára állították helyre. A megmaradt épületeket a szocializmus idején a kollektív gazdaság használta.

4. Útvonal: Alvinc – Borberek – Merítő - Alkenyér – Szarakszó – Bokajfelfalu – Szászváros (42 km)

Alvincról a 107A úton indulunk el Borberek (H: Borberek, Fehér m., RO: Vurpăr, D: Burgberg) felé. Alvinc átellenében, a Maros jobb oldalán, Zebernyik vára alatt fekszik Borberek.

Borbereknek már 1317-ben volt temploma és egy 1492. évi oklevélből azt is tudjuk, hogy Szent Leonárd volt a templom védőszentje. Középkori magyar-szász lakói a reformáció idején a protestantizmus helvét ágát követték. A reformátusok 1590 körül alakítják ki egyházközségüket, nagy valószínűség szerint az alvinci vallásváltoztatások hatására. XII. századi, a gótikus kor első erdélyi alkotásai közé tartozó temploma ma a Maros árterületén elhagyottan roskadozik. Belterületét az ablakok magasságáig feltöltött iszappal és homokkal a Maros többször kiöntött árja. Egykor erős várfal vette körül, de ebből ma már 3 méter várfal az iszap alatt van, a XX. század első felében csak másfél méter látszott ki belőle. Védműveinek nyomai ma alig kivehetőek. A kapubástyának kapuívezete is csak fél magasságra emelkedik ki a hordalékból. 1964-ben Borberek temploma használaton kívülivé lett.

Kemény Zsigmond Gyulai Pál és Özvegy és leánya című regényében is szerepel a falutól másfél kilométerre, északnyugatra található Zebernik (Zebernyik) várának romjai. Az alvinci és borbereki szászok építették a 13. században, parasztvárként – vagyis háborús időkben ide menekült a két település lakossága. 1450-ben a vár leégett. Bethlen Gábor az alvinci habánoknak adományozta, akik a fejedelem ösztönzésére költöztek Alvincre és akik a várat megerősítették. A 17. század második felében a dokumentumok többször Felsővár-nak nevezték a várat az alvinci Martinuzzi-kastélyhoz viszonyítva. 1728-ban Zebernik vára leégett, ezután elhagyták.

A Maros jobb partján a107A úton haladva Mertítőt (RO: Mereteu), Szarakszót (RO: Săräcsău), Bokajfelfalut (RO: Ceru-Băcăinți) érintve jutunk el Algyógyra, ahonnan a 705-ös úton keresztül érkezünk meg Szászvárosba (H: Szászváros, Fehér m., RO: Orăştie, D: Broos).

A Kenyérmező nyugati peremén fekvő város. Magyarul kezdetben csak Várasnak neveztek, folyóvizét pedig Városvíznek (ma Szászvárosvíz). A vár vagy a mai várat megelőző földvárra utal, vagy egy még föltáratlan másikra, amelyet a várostól nyugatra fekvő dombon sejtenek. Előtagját szász telepeseiről kapta, így először 1421-ben említi: Zazwaros.

Helyén már a szászok beköltözése előtt is település létezett. Korábbi lakossága helyére a 12. század második felében szászok települtek. 1224-ben az Andreanum mint a Királyföld nyugati végpontját nevezte meg. 1260 körül ferencesek telepedtek le a városban és feltehetőleg ők alapították első iskoláját is, amely 1332-ben már működött.

A szászvárosi várat a református és az evangélikus templom alkotja, amelyeket egy három bástyával és három saroktoronnyal erősített közös védőfal vesz körül. A református templom a 15. században (mai tornya egy földrengés után 1840–43-ban), a mellette álló evangélilus templom pedig 1820 és 1823 között épült. Utóbbi elkészültére a két felekezet közötti viták miatt került sor, addig ugyanis magyar reformátusok és szász evangéliusok közösen használták a mai református templomot. A '90-es években két templom mögött egy 11. századi kör alaprajzú kápolna alapfalait tárták fel.

A református templomban kapott helyet Kuun Kocsárd és Kuun Géza mellszobra, melyek eredetileg a kollégium előtt álltak.

Itt élt és itt halt meg 1899. november 14-én Torma Zsófia régész. Hunyad vármegye csigatelepeit tanulmányozta, majd 1875-ös budapesti ősembertani kongresszuson, Rómer Flóris felhívására Tordos őstelepét kezdte ásatni, ahol meglepő felfedezésekre jutott. 1899-ben királyi engedéllyel kapta meg a kolozsvári egyetem bölcsészdkotori oklevelét. Több tudományos és jótékonyiségi egyletnek is tagja volt. Régészeti gyűjteményét halála után az Erdélyi Múzeum érem- és régiségtára őrizte.

5. Útvonal: Szászváros – Martinesd – Lozsád – Magura – Nagydenk – Strigyszentgyörgy – Zeykfalva – Kalán – Vajdahunyad – Alpestes – Csernakeresztúr (58 km)

Szászvárosból a 7-es főúton (E68) indulunk el, majd 4 km után balra fordulunk el Martinesd felé a 668-as útra. A település a középkor végén a Nagydenk és Kisdenk nevével párhuzamos Mártondenk nevet viselte. 1405-ben három Denk-ről emlékeznek meg. Először 1733-ban szerepel románul Martinesti-ként. Jelenlegi neve a Martin név román -estí képzővel ellátott alakjából való.

Martinesd-ből a 668B úton keresztül jutunk el Lozsádba. A 2002-es közigazgatási törvény értelmében hat Hunyad megyei település bejáratához lehetett kétnyelvű helységnévtáblát állítani. A 60%-ban magyarlakta Lozsádon már 2002-ben fel is állították a román és magyar nyelvű táblát a falu bejáratánál, az erre járóknak tehát nem kell hosszasan gondolkodniuk, hogy mi is lehet a Jeledinji néven szereplő ősi magyar falu eredeti neve. Ez volt az első kétnyelvű helységnévtábla Hunyad megyében. Temploma használaton kívül van, felújításra szorul.

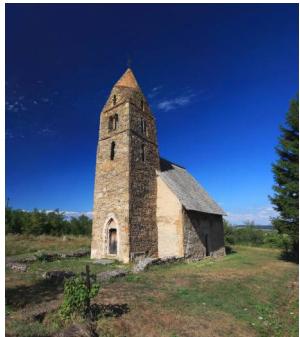

Lozsád (RO: Jeledinți) után Magura településen keresztül jutunk el Nagydenkre. Az aszfaltozott út elfogy Maguranal, és szekérúton keresztül ereszkedhetünk le a következő településre. Nagydenk, Denk nevét 1405-ben említették először egy oklevélben Denk néven, mint Déva várhoz tartozó települést.

A település a 668 út mentén található, amelyen keresztül egy domb megmászása után jutunk el Kalánba, Szigyszengyörgyre (RO: Streisângheorgiu). A 14. században kenézjogú román falu volt Hunyad vármegyében, amely a 15. században a dévai várhoz tartozott. Piciny ortodox templomát a benne található, ószláv nyelvű felirat szerint 1313–14-ben Balea kenéz építette újjá, Naneş papsága idején. A torony belső, keleti oldalán egy másik, szintén ószláv feliratú votív kép az adományozó Kendres zsupánt, feleségét, Nisztorát és gyermekait, Lackót és Vojkut ábrázolja, amint a templom makettjét Szent Györgynak ajánlják fel. Ez egy 1408-ben történt felújítás emlékét örökíti meg. Ekkor a templom falait freskókkal borították, de ezeket az 1743-ban a fogarasi György és Sándor mesterek által készített festésréteg fedи. Cinterme az ásatások szerint 12. századi. A templomot 1809-ig a reformátusok (is) használták.

Kalán (ma: Kiskalán és Pusztakalán, RO: Călan) Nagybár és Kisbár helyiségekkel együtt a Bár-Kalán honfoglaló nemzetseg emlékét őrzi. Az eredeti helység a Kalán nemzetsegbeli vezérek nyári szállása lehetett a X. század végén. Az újkori Pusztakalán kohóműveiről volt híres. Alkonyának tanújele jól látható a helységen átvezető országút mentén. Kalánfürdő Aquae néven a rómaiak korában Erdély egyik neves fürdőhelye volt, mit termálvízének köszönhetett. A fürdő ma is közkedvelt hely a helyi és a környékbeli lakosság számára. Kalántól a 66-os főúton (E79) haladva 3 km-re található Zeykfalva (RO: Strei) nevű település.

Első nevét a Sztrigyi folyóról vette, román neve ma is megegyezik a Sztrigyével. A magyar elnevezésében ezt később a Zeyk család alapítójára utaló név váltotta fel. Zeykfalván az őraljaboldogfalvi templomnak kisebb, de jól méretezett másával találkozunk itt, mely a toronyszerkezetet – elsősorban fedelét hívebben őrizte meg, mint példákepe. A falu neve – csak személynévben – 1390-ben bukkan fel először, vagyis jóval a templom feltételezhető építése (kb. 1300) után, így dokumentumok híján nehéz megmondani hogy kik, kiknek építették. Csak méretéből feltételezhető, hogy nem parohiális templomnak, hanem udvari kápolnának épülhetett. Belső festésze ortodox hagyományú, bár katolikus szent is megjelenik rajta. Nem annyira kifinomult kivitelezése ellenére a zeykfalvi templom megkapó egyszerűségével, arányaival, a hátszegi-medence egyik kimagasló építészeti gyöngyszeme.

A 687-es úton keresztül érjük el Vajdahunyad városát. Nevének alaptagja vsz. egy -d képzős személynévből származik, előtagja pedig arra utal, hogy az erdélyi vajda birtoka volt. Árpádkori, Hunyad vármegyének nevet adó földvára a mai vártól délre emelkedő Szent Péter-hegyen állt.

A 15. században már vasat és aranyat bányásztak. A modern vasgyártás kezdetei a 18. század közepére tehetőek, amikor közelében megépült a toplicai olvasztó. 1782-től a Nebojsza-torony háta mögött, a Szent Péter-hegy aljában, a Banie néven ismert helyen kohókból és három hámorból álló vasmanufaktúra működött. A század második felében maga Vajdahunyad is vaskohászati központtá fejlődött. 1882-ben két drótkötélpályát létesítettek Govasdia és Vajdahunyad között és 1884-ben befejezték a Vajdahunyad–Piski vasútvonal építését. Ugyanekkor megépült az első nagyolvasztó, amelyet 1903-ig további négy követett. A második világháború után Románia egyik legnagyobb vas- és acélkohászati központja lett. 1980 és 1985 között a kohászat több mint húszezer főt foglalkoztatott.

Erdély kiemelkedő építészettörténeti nevezetessége a Hunyadi János által két fázisban felépített vár. A gyökeres átépítés 1430-ban kezdődhetett, és az első fázisban a védelmi elemek megerősítése volt az elsődleges cél, de a második fázisban már a várkastély luxus-jellege került előtérbe, anélkül, hogy az a védelmi erejét rontotta volna. A történelem folyamán még jó néhány átalakítást végeztek a váron. Vajdahunyad kiemelkedő építészeti emlékei között említésre méltó még a későgót ízlésű református templom, melyet 1644-ben Bethlen Péter és neje reneszánsz elemekkel díszítetett.

Vajdahunyadról északi irányba haladva jutunk el Alpestesre (RO: Peştișu Mare), mely település ma Vajdahunyadhoz tartozik. A várostól a Vajdahunyadi Ipari Park választja el. Nevének alapja a 'kemence' jelentésű pest szó. A nehézipar fejlődésével Vajdahunyad elővárosává vált, lakóinak többsége a város kohóiban dolgozott. Lakossága 1966-ra 2387 főre, az ötven évvel korábbi négyzetesére, a mainak közel kétszeresére duzzadt (közülük 438 volt magyar nemzetiségi).

Alpestest elhagyva jutunk el Csernakeresztúrra (RO: Cristur). *Csernakeresztúr Hunyad megye azon kevés településeinek egyike, amelyben többségében magyarok laknak.* 1910–1911-ben Barcsay Andor függetlenségi párti országgyűlesi képviselő és Szabó Imre pénzügyigazgatósági számítiszt a korábban saját maguk által felvásárolt birtokra 620–630 bukovinai székelyt telepített részben az öt bukovinai székely faluból, részben az al-dunai telepes falvakkóból. A telepítéssel a korábbi faluhoz csatlakozva, attól délnyugatra egy „csángótelep” jött létre – a Csángó (Bukovina) utca környéke –, és a magyar anyanyelvűek többségbe kerültek a településen.

A román többségű ófalu és a magyar telep közötti nemzetiségi–nyelvi megosztottság az eltelt száz évben némi leg oldódott, de ma is azonnal érezhető. Az akkoriban hivatalosan is használt csángó szót a telepesek még gúnynévnek érezték, de az újabb nemzedékek önelnevezésként fogadták el.

6. Útvonal: Csernakeresztúr – Vajdahunyad - Cincisi-tó – Prislop – Alsófarkadin – Tustya – Demsus – Poklosa – Nalácvád - Hátszeg (61 km)

Csernakeresztúrról indulunk a 68B (E79) úton Vajdahunyad irányába, majd a városba érve a központból a 687E útra kanyarodva érünk a Csölnakosi tóhoz (Lacul Cincisi), Vajdahunyadtól 6,5 kilométerre délre, a Ruszka-havas hegység keleti lábához. A Cserna folyó felduzzasztásával hozták létre 1963–64-ben. Létrehozásának elsődleges célja a vajdahunyadi vasmű vízellátásának biztosítása volt, amelyhez 7 falut árasztottak el, lakósait pedig a mostani Csölnakoscserna faluba költözötték.

Erdély egyik legnagyobb mesterséges tava helyenként 48 m mély, és kb. 200 hektárnnyi területen terül szét. A tó vízsintje 27 méternyit is ingadozhat, alacsony vízállásnál láthatóvá válnak az elárasztott házak romjai. A tó kialakulásakor hamar keringeni kezdtek a legendák is, miszerint a hegyekben legelésző juhok nem merték többet megközelíteni a tavat, valamint éjszakánként a temetett falvak szellemei kísértenek a tó felszínén. Manapság a hunyadmegyeiek kezdvenc pihenő- és szórakozóhelyévé vált.

A Csölnakosi tavat elhagyva az erdélyi Erdőhátságon keresztül vezet a földút Felsőszilvásra (RO: Silvașu de Sus). A bizánci stílusú görögkeleti templom abban a módosult stílusban épült, amikor már eltűnt a templom közepéből az evangéliistákat jelképező négy oszlop, amilyen a demsusi templomban még megvan. Tornya nincs a templomnak, mert a görögkeleti felekezetűeknek még a XVI. században (1564 épült a templom) tilos volt a harang használata. Eredetileg görögkeleti templomnak épült, de 1756-ban a felsőszilvásiak görög-katolikus hitre tértek át és a templom ennek a felekezetnek a tulajdonába ment át. De különböző ünnepnapokon továbbra is misézett benne a felsőszilvási görög katolikus pápa. A murália részletek 1759-ben készültek. Mária Terézia engedte meg a harang használatát, azelőtt csak felfüggesztett fadeszkára [tóka] alkalmazott ütésekkel hívta össze a hívőket misére a görög keletiek és katolikusok.

Egy rövid erdei szakaszon keresztül jutunk el Alsófarkadinra (RO: Generalul Berthelot), amely falunév valószínűleg a Farkad személynévből keletkezett, szláv -in képzővel. Román neve Berthelot tábornoknak állít emléket, amelyről 2001-ben helyi népszavazás döntött. A kommunista időszakban a falu neve Unirea volt, amely az 1918-as gyulafehérvári gyűlésre utalt. *Történelmi műemlék a Lónyay-Nopcsa kastély, amely ma a Román Tudományos Akadémia tulajdonában van. Hátszegi-medence élővilágának génbankját akarják megvalósítani benne.*

1448-tól 1515-ig a Farkadini család, fejedelemség kora után a Nopcsa, később a Lónyay család, majd a magyar államkincstár birtoka volt. Lakói román kisnemesek voltak, a vidéken módos falunak számított. 1870 körül Lónyay Menyhért tette tizenkilenczer holdas, főként erdőkből álló birtokának központjává. Ezt a faanyagon kívül vasérchen is bővelkedő területet a vajdahunyadi vasgyártás fellendülésére számítva vásárolta. Miniszterelnökként minden meg is tett Vajdahunyad vidéke iparának fejlesztéséért, de csalónia kellett, mert csakhamar a jobb helyzetből induló gömöri iparvidék vált a vasgyártás magyarországi központjává. Ekkoriban székelyek telepítését is terveztek a Lónyay-birtokra, de végül csak három moldvai és egy gyergyói római katolikus család érkezett. 1919-ben a román állam a román hadsereggel elért eredményeiért Berthelot tábornoknak adományozta a kastélyt 70 hektárryi gyümölcsössel és erdővel együtt. Henri Mathias Berthelot tábornok, a romániai francia katonai misszió vezetője volt. Berthelot 1931-ban meghalt, a birtokot pedig végrendeletében a Román Akadémiára hagyta.

Alsófarkadinról a 687C úton jutunk el Tustyára, majd a falut elhagyva a 100-as mellékútra kanyarodva érünk el Demuszba (RO: Densuș).

Temploma mindenképpen korábbi, mint a falu első okiratos említése, mely csak 1360-ból való. Ennek az apró, különös ortodox templomnak máig rendkívül sok megfejtetlen rejtélye maradt. Van ki római, pogány, vagy bizánci ókeresztény előépítményt feltételez. (Ez a rejtélyessége okozza talán, hogy a Hâtszegi-medence templomai közül ennek van a legnagyobb irodalma). A tornya – mely az őraljaboldogfalvi templomról inspirálódott – a XIII. századból való, s nagy valószínűséggel az alapoknál későbbi építési szakasz terméke. Valószínű, ennek a toronynak a stabilitása érdekében épült a hajó közepén álló négy oszlop. A templom jellegzetességét a rengeteg beépített, faragott, feliratos római kő adja, melyeket viszonylag nagy távolságról szállították ide. A freskók a XV. században készültek – meglepően később, mint az építmény, és

nincs nyoma egy korábbi festésnak.. Ezek a képek részben řefan mester keze munkáját dicsérlik. Az eredeti festmények az oltárnál, a hajó központi oszlopain és az északi falán láthatók. A többi felületet egy XVIII. századi havasalföldi naiv festő-pap (Simion de Pitești) festette újra. 1566 után a falu földesurával együtt, a templom református lett. A XIX. században még két pap prédikált benne: egy református és egy ortodox. A templomot a helybéliek az 1800-as évek második felében le akarták bontani, egy nagyobb építése érdekében. Az akkor magyar műemlékvédelem érdeme, hogy mai formájában megmaradt.

Demsust elhagyva a 90-es mellékúton keresztül érünk Nagypestyénbe. Református templomának építési ideje bizonytalan. Az épületet a kis létszámu gyülekezet a 20. század végéig lelkismeretesen gondozta, de a 2000-es évekre a hívek szinte teljesen elfogytak. Nagypestenyben meglátogatható a Hâtszeg vidéki Múzeum anyaga, amely Anton Socaciu gyűjtése népi használati tárgyakból. A falutól délre található a Fenecketlen tó nevű tőzegláp, a kereklevelű harmafű nevű rovarevő növény élőhelye. A bemerész kedés életveszélyes, ugyanis csak a legnagyobb szárazságok idején lesz olyan vastag a mohászonyeg, hogy a közepén is elbírjon egy embert.

Nagypestényt után a 68-as úton érünk Poklosásra (RO: Pâclișa). A falu közepén, 18 és fél hektáros parkban áll az egykori Pogány-kastély, amely az 1800-as években épült. 1941-ben 371 zsidót internáltak ide a környékről. Az államosítást követően a 22 helyiségből álló kastélyt szellemi fogyatékos gyerekek rehabilitációs központjának irodájaként használták. A nagyenyedi Pogány-család visszaigényelte a kastélyt, melyet 2010-ben vissza is kapott és értékesíteni szeretné.

Poklosát elhagyva Hátszeg felé a 68-as út mellett található Nalácvád (RO: Nălățvad). Nalácvádon látható a Naláci-Fáy kastély egy dendrológiai parkkal. A kastélyt a 19. században építették. A kommunizmus idején beteg gyerekek gondozóközpontjaként használták. A kastély visszaigénylő örökösi hiányában a hátszegi önkormányzat tulajdonába került. A rendszerváltás után az intézet elköltözése után mostoha sorsa volt, jelenleg romos állapotában várja szébb sorsát.

7. Útvonal: Hátszeg – Őraljaboldogfalva – Szacsal – Szentpéterfalva – Nucșoara – Malajesd - Felsőszálláspatak – Fehérvíz - Hátszeg (40 km)

Hátszegről a 68-as főúton (E79) indulunk Őraljaboldogfalva (RO: Sântămăria-Orlea) felé. A Boldogfalva név – éppúgy mint román nevének előtagja – Szűz Máriara utal. 1315-ben de v. Sancta Marie, 1447-ben Bodogazzonfalva néven említették a települést. Román nevének utótagja egy középkori magyar Váralja alakból fejlődhetett ki, amely Hátszeg várára utalt. Ezt az elemet a 18. században a magyar névhez is hozzáadták, majd később népetimológia útján a mai Őralja- alakban értelmezték.

A Malomvízről (RO: Râu de Mori) kirajzott, Mátyás királytól nemességet kapott Kendeffy család központja ez a falu, melyet birtokaival együtt Hunyadi Jánostól kaptak a család tagjai. A ma álló kastélyt az 1870-es években Kendeffy Árpád építette az angol gótikus kastélyok mintájára. A pompás külsőhöz eredetileg méltó berendezés társult: bútorzat, képek, faragványok, címerek, műkincsek és egy rangos könyvtár. A kastély berendezéséből mára szinte semmi nem maradt meg. 1882-ben a kastély vendége volt Rudolf trónörökös feleségével, Stefániával. Az 1960-as években nyári gyermektáborként használták, állandóan leromlott. 1972-ben felújították, tornyát teljesen újraépítették, és a nyolcvanas évektől 32 szobás szállodaként működött. Egykor építetőinek öröksei 2006-ban visszakapták.

A homlokzat leglátványosabb része a bejárat fölé helyezett már említett barokk kőtábla, Hoffmayer József kolozsvári kőfaragó műve. Rajta a Kendeffy és a Bethlen család lekopott címereinek helye, illetve az építési felirat található. A téglalap alakú kőtábla két részből épül fel, alsó felén rojtos drapériát utánzó felületen található a felirat, felső felén kartusokkal közrefogva ovális keretben a két címer.

A Hâtszegi-medence egyik kiemelkedő jelentőségű, a környék építészetében meghatározó értékű román–gót átmeneti stílusú, XIII. századi építmény az Őraljaboldogfalvi templom. Eredetileg – minden kétséget kizárában – katolikus templomnak épült. Ez az építmény szolgált mintául a korabeli Hâtszeg környéki román templomépítészetben. Így: a zeykfalvi templom egészében, sőt egyes részleteiben, kisebb és vidékes mása ennek, de a demsusi templom középtornya és díszítése is innen inspirálódott. Egész belső falfelületét festmények ékesítik. Első freskói a 14.

századból származnak, amelyen sok dokumentum értékű, gyakran ciril betűs bevésés látható; ezek nagyban segítették a templom történetének visszaolvasását. Bár a templom a XVI. században biztosan református lett, falfestményeit csak 1646-ban meszelték le. Közben folyamatosan keletkeztek a ciril betű feliratok, amit az magyaráz, hogy akkortájt a reformátusok és ortodoxok felváltva használták a templomot 1614-ig. Jellegzetessége e templom festett szentjeinek, hogy mindegyiknek kiszúrták a szemet. Ezt Möller István (aki 1908-ban restaurálta a templomot) úgy magyarázta, hogy a nép abból a babonából táplálkozva tette ezt, mi szerint „amelyik községnek szemes szentjei vannak, annak a határát elveri a jég”

Őraljaboldogfalváról a 686-os műúton keresztül érünk el Szacsalra (RO: Săcel), amely település a román sácel ('falucska') szóból kapta a nevét. A falu története szorosan összefügg a Nopcsa családdal. A román eredetű Nopcsa család 1367-ben tűnt fel először a történelemben és tagjai igen nagy szerepet játszottak a Hâtszegi-medence gazdasági, közhivatali–politikai, de kulturális életében is (volt közöttük udvari tanácsos, megyei ispán, hadvezér, stb.). Vérükben volt a kalandvágy, ez legkiemelkedőbb tudós egyénisége, báró Nopcsa Ferenc életútjából épp úgy kiviláglik, mint a Jókai regényhős, Fatia Negra alakjából, akit egy Nopcsáról mintázott.

A Nopcsa család szacsali kastélya a XVIII–XIX. század fordulóján épült klasszicista stílusban, szerényebb formával, mint a barát és rokon Kendeffyek szomszédos (alig 8 km-re fekvő) pazar építménye. A család aztán – Nopcsa Ferenc rábeszélésére – a kastélyt elhagyta, majd eladtta, de végül a sógor Palavicini család kezébe került. A szocialista Románia elállamosította, kifosztotta, sérült elméjű gyerekek gondozóintézetévé alakította, és hagyta elromosodni.

A kastély leghíresebb lakója báró Nopcsa Ferenc volt, aki itt született Szacsalon. Az ifjú, tehetsége folytán, a legjobb iskolákban tanulhatott, hallgatója volt többek között a bécsi Theresianumnak is, ahova Erzsébet királyné főudvarmestere - a szintén Nopcsa Ferenc nevet viselő keresztpápa - juttatta be. Gyermekéveit a szacsali kastélyban töltötte, majd tanulmányai alatt vakációit is. Így történt, hogy 1895-ben a 12 éves húga (Nopcsa Ilona, a későbbi Palavicini Alfrédné) őszállatcsontokat talált a szomszédos Szentpéterfalva határán, azok felkeltették bátyja figyelmét, egy életre meghatározva annak sorsát. Mivel a leleteket a világhírű bécsi paleontológus Suess sem tudta besorolni, felszólította az ifjút, hogy tegye meg ezt ő maga. Az eredmény egy 1899-ben - a Bécsi Tudományos Akadémia ülésén - elhangzott előadás lett. Nopcsa Ferenc neve ettől kezdve szorosan összefonódott a paleontológiával, annak a mai napig egyik legnagyobb alakja lett. A tudomány számára 5 teljesen új dinoszaurusz fajt írt le a Hátszegi-medence 67 millió éves késő-kréta (maastrichti) kontinentális üledékeiből. Később a tudósok, anyagából még 4 fajt írtak le.

Sikeress akadémiai előadása után - keresztpapja jóvoltából - beutazta a Balkáni félszigetet 1899-ben, amely utat 1903-ban megismételt. Ezeket az utakat tudatosan szervezte meg: olyan területet keresett, amelyet eddig még nem fedeztek fel az európai kutatók, de amely várhatóan nagy szakmai eredményekkel kecsegett. 1903 őszén Koszovóban elhatározta, hogy hazafelé kitérőt tesz és meglátogatja a rettegett albánok által lakott hegyeket. Jezercében csodálatos panoráma fogadta. Sorsának eme második fordulópontján elhatározta, hogy életét ezentúl ezeknek a hegyeknek a tanulmányozásával fogja tölteni. A térség a századfordulón csaknem teljesen felfedezetlen volt, még térképek sem készültek róla. A térképészeti mérések mellett az infrastruktúrát is felmérték. 1905-ben Bécsben jelent meg első Albániával foglalkozó geológiai tanulmánya. A trianoni sokk után többé nem avatkozott a politikai életbe, kizárolag a tudománynak élt. 1925-ben kinevezték a Földtani Intézet igazgatójának, folytatta a monarchia ideje alatt megindított nagyszabású kutatásokat és ezeket pajz formában több nyelven publikáltatta. Így született meg az Észak-Albánia geológiáját feldolgozó monumentális munkája (1929) is. 1928-ban lett az Akadémia rendes tagjává választottuk. 1933-ban Nopcsát súlyos anyagi gondok gyötörték. Ez időben már Bécsben élt és szinte semmivel nem tudott foglalkozni. Súlyos idegrohamok gyötörték, amiből nem látott kiutat. 1933. április 24-n először fejbe lőtte hűséges titkárát és élettársát, Bajazid Doda-t, majd végzett magával is.

Szacsalról Szentpéterfalva (RO: Sânpetru) felé haladunk tovább a 686-os úton. A templom szentje után kapott falunév szokatlan a Hátszegi-medencében. A *falu határában egy belga-román kutatócsoport 2001-ben jelentős dinoszaurusz-tojás, -fog és -csont lelőhelyet tárt itt fel. Ma a feltárás már nem tanulmányozható*. A Szentpéterfalva feletti klasszikus feltárás az erdélyi földtan és őslénytan egyik szent zarándokhelye. Innen kerültek elő 1895-ben az első dinoszaurusz-csontok a Hátszegi-medencéből. Ma a Román Akadémia által védett terület, hol csak engedéllyel szabad ásni. Ezek a dinoszaurusz-csontokat rejtő, zömmel folyami eredetű, durvatörmelékes kontinentális rétegek meredek eséssel mélyülnek a medence belseje felé. Vastagságukat több ezer méterre tehetjük. A leletek – úgy tűnik – fészkekbe hordva, másodlagos (tehát áthalmozott) fekhelyekről kerültek elő. De a köztudattal szemben nem csak dinoszauruszok, és egyéb hüllők, hanem madár maradványok is előkerültek.

Szentpéterfalváról egy aszfaltozott mellékúton, a 79-es úton jutunk el Sibișelen keresztül Ohaba Sibișel-be. Igazi néprajzi látnivalókkal találkozik az, aki ezt a mellékutat választja. Régi vízimalom, ványoló, patak mosta gömbkövekből készített kerítések páratlanul teszik e hegyaljai vidéket. Ohaba Sibișelnél a patakot elérve elfogy az aszfalt út, ezen átkelve egy kőtenger mezőn kell átbiciklizni Nucsorába (RO: Nucșoara). Nucsorából a 667A úton jutunk el Malajesdre (RO: Măläiești), amely a Retyezát-hegység északi lábánál, a Szálláspatak vize mellett fekszik. A *falu szélén található Malajesd vára, amelyről keveset tudunk írásos dokumentumok híján. Egyes vélemények szerint a Szerecsen család birtokolta. Építését korábban a 13. század második felére tették, az újabb kutatások szerint viszont később, a 14 –15. században emelték. Valamikor a 17. században hagyták el, azóta rom. A vár négyszintes, négyszög alakú belső tornya napjainkban is 11 méter magas. Az emeleteket valaha deszkapadlózat választotta el egymástól. Második és harmadik szintjén egy-egy, a legfelső szinten pedig három ablaknyílást vágtak a falába. Belsejében, a vakolaton kályha és falépcső lenyomata figyelhető meg*.

A helyben bányászott kövekből és vízi görgetegkövekből épített toronyfalban néhány római eredetű mészkőtömböt is felfedezhetünk. A tornyot szabálytalan ovális alakban veszi körül a magas, támpillérekkel erősített és szintén lőréses, védőfolyosós várfal, amely feltehetően a 15. században épült a torony köré. Ehhez később bástyaszerű építményeket csatoltak, melyek lakóhelyként és raktárként is működtek.

Malajesdről a 667A úton jutunk el Felsőszálláspatakra. A falu központjában elfordulunk Macesd (RO: Zăvoi) irányába A 75-ös mellékúton. Így érkezünk Fehérvízre (RO: Râu Alb). Nyári időben érdemes felkeresni a grófi Mara család egyik sarját, Mara Ernő úrat, aki hosszas pereskedés után visszaigényelte Nagypestényi és Fehérvízi udvarháza területeit. Tervei között szerepel, hogy újfent honosítja a hátszegi gyümölcsfákat és biogazdálkodást tart fenn.

Fehérvízről a 78-as mellékúton keresztül jutunk le a 66-os (E79) útra. Innen 10 km-re van Hátszeg városa. Nevének pontos eredete nem ismert. Első említésekben Litovoi román kenéz földjéhez tartozott, és közvetlenül IV. Bélának fizetett adót. Az azonos nevű vár valószínűleg a 13. század második felében épült a várostól délre, a mai Hátszegváralja feletti hegyen. 1366-tól városnak írják, később a Hátszegi kerület székhelye lett, amelyet ugyan betagoltak Hunyad vármegyébe, de annak 1867-ig mindig egyik alispánját adta. Nagy Lajos 1366-ban ferences kolostort alapított Hátszegen. 1479-ben a város törökök általi lerombolásakor a ferencesek Vajdahunyadra költöztek. 1869 és 1910 között magyar lakónak száma körülbelül a kilencszeresére nőtt, főként távolabbividékekről való bevándorlás révén. A város az 1860-as években helyi jelentőségű román politikai központtá vált. Itt jött létre Hunyad megye egyik legjelentősebb zsidó közössége is. Hitközségüköt, amely később az ortodox irányzathoz csatlakozott, 1870-ben hozták létre.

